

Olivatko Paavo Nurmi ja Ville Ritola ystäviä vai vihamiehiä?

Elämänsä eri aikoina Ville Ritola ja Paavo Nurmi tulivat toimeen keskenään eri tavoin. Erotettavissa on ainakin neljä erilaista ajanjaksoa: urheilu-ura, sen jälkeinen aika, uusi tilanne Ritolan Suomeen muuton myötä ja Ritolan kommentit Nurmesta tämän kuoleman jälkeen.

Amerikkaan vuonna 1913 muuttanut Ville Ritola nousi maailman juoksijoiden kärkijoukkoon talvella 1923. Ritola porhalsi Amerikan sisäradoilla useita ennätyksiä. Perustellusti hänet nostettiin *Suomen Urheilulehdessä* Paavo Nurmen rinnalle ja alettiin valaa jo olympiatoiveita:

*"Ritolan viimeinen suuri voitto on herättänyt huomiota kautta maailman ja meillä tietenkin tieto tästä otetaan riemulla vastaan. Hartain toivomuksemme on, että hän yhdessä Paavon ja muiden suomalaisten kanssa Pariisissa on pitävä huolen siitä, kenen ohimoita voittajien laakerit maailman kansojen keskeisessä suuressa kisailussa tulevat koristamaan."*¹

Valtameri ei enää tammikuusta 1924 lähtien näitä kahta erotanut, kun Ritola saapui Suomeen harjoittelemaan Pariisiin olympialaisia varten. Nurmi tunsii asemansa uhatuksi.

Olympiakarsinnat alkoivat lauantaina toukokuun 24. päivä Eläintarhan kentällä Helsingissä. Kymmenien tuhansien suomalaisten tavoin Ville Ritola odotti kisoja kuumeisesti, sillä hän uskoi kohtaavansa vihdoon Paavo Nurmen kilparadalla. Pariisin olympiakisojen osalta näiden kahden tavoitteet menivät päällekkäin. Nurmi tavoitteli jopa viittä, kuutta kultaa. Ville pyrki kolmeen: 5000 ja 10 000 metrillä sekä murtomaalla. Ritolan pettymykseksi Nurmi ei ilmaantunut karsinnoissa

samoille matkoille, vaan juoksi 1500 ja 3000 metriä, vaikka hänet olikin 'ehdollisesti' ilmoitettu 5000 metrille.²

Nurmen kilpailemisesta oli käyty kädenvääntöä. Toukokuun 12. päivä Nurmi kirjoitti valmentaja Jaakko Mikkolalle, että hänen osallistumisensa on epävarmaa. Nurmi oli loukannut polvensa kaaduttuaan Turussa järjestetyssä murtomaakisassa toisena pääsiäispäivänä. Loukkaantumisen jälkeen hän oli harjoitellut vasta viikon. Taukoa oli ollut kaksi viikkoa. Nurmi ei uskonut kykenevänsä juoksemaan 5000 metriä 15.30:een.³

Vähän ennen karsintoja, 19. toukokuuta, valmentaja Jaakko Mikkola lähetti Nurmelle kirjeen, jossa hän ehdottomasti vaati Paavoja osallistumaan ainakin 1500, 5000 ja 10 000 metrin matkoille. Mikkola oli aikaisemmin antanut Paavolle luvan olla poissa karsinnoista keskenkuntoisuuden vuoksi, mutta valmentajan mukaan Paavon viimeisimmät juoksut osoittivat hänen olevan karsintakunnossa.⁴ Mikkolan tarkoittama kilpailu oli Turussa käyty 5000 metrin kisa, jonka Nurmi voitti yli puoli minuuttia paremmalla ajalla kuin mihin hän aikaisemmin oli uskonut kykenevänsä. Nurmen voittoaika oli ollut 15.02.⁵

Huolimatta Mikkolan tiukkasävyisistä kirjeistä Nurmi piti päänsä. Hän väitti kivenkovaa olevansa keväisen polvivamman vuoksi keskenkuntoinen. Nurmihan tuli tunnetuksi siitä, että hän ei mielellään juossut huonokuntoisena eikä ainaakaan sellaisia kilpailijoita vastaan, joille oli vaara hävitä. Nurmi pyrki tällä ylläpitämään yleisön käsitystä voittamattomasta juoksijoiden kuninkaasta.⁶ Tappio Amerikasta tulleelle Ritolalle olisi pahasti himmentänyt kruunun loistoa.

Nurmen poissaolosta Ville sai vain lisää pontta kintereihinsä. Lauantain 5000 metrin jälkeen oli sunnuntaina vuorossa peninkulman karsintajuoksu. Heti alusta alkaen Ritola teki yli kymmenen metrin eron muihin juoksijoihin, ja ihme nähtiin: Ville juoksi kevyesti askeltaen uuden maailmanennätyksen, 30.35,4. Entinen Nurmen Tukholmassa kesäkuussa 1921 juoksema ennätys parani lähes viisi sekuntia. Ritola oli pitänyt erittäin tasaista vauhtia, sillä puolimatkan väliajaksi kirjattiin 15.14. Viimeisen kierroksen Ville painoi sellaisella vauhdilla, että puheet hänen hitaudestaan osoittautuivat vääriksi. Aikaa kului vain 65,5 sekuntia. Viimeisen kilometrin

hän pusersi 2.55:een. Harjoitustoverit Eero Berg ja Väinö Sipilä tulivat maaliin Villen jälkeen vasta puolentoista minuutin päästä. Ville otti silloin jo vastaan onnitteluja, ensimmäisenä Paavo Nurmelta, ja juoksi tyytyväisenä kunniakierrosta paistatellen kaiken huomion keskellä. Nurmi jäi karsintakilpailuissa yllättäen sivuosaan, vaikka voittikin 1500 ja 3000 metrin juoksut. Suuri urheilujuhla päättyi näyttävästi. Ritolan hölkytellessä pukusuojaan Meriväen soittokunta viritti ilmoille Porilaisten Marssin.⁷

Kaikki olivat luonnollisesti kiinnostuneita siitä, miten Paavo Suuri suhtautui, kun hän menetti nimissään olevan ennätöksensä. Sulo Kolkka kuuli Nurmen reaktion Lauri 'Tahko' Pihkalalta, joka seurasi juoksua yhdessä Paavo Nurmen kanssa. Molemmat uskoivat Ritolaan, sillä jo juoksun aikana Paavo ja Tahko arvuuttelivat, tuleeko uusi maailmanennätys. Kun Paavon ennätys rikkoontui, yllättyi Tahko Nurmen reaktiosta: *"Kun ennätys sitten tuli, näytti ennätysvainajan isä iloisen tyyntä naamaa kuin ikinä voi toivoa."*⁸ Nurmen tapaa ottaa vastaan näin tyynesti tieto uudesta maailmanennätyksestä voi selittää sillä, että hän saattoi jopa olla helpottunut, kun joku toinen suomalainen tuli jakamaan raskaita menestyspaineita. Loukkaantumisensa vuoksi Nurmi oli kyllä omasta kunnostaan epävarma, mutta levollisuus kieli siitä, että hän ei ollut toivottomana. Päinvastoin hänen täytyi uskoa, että Villenkin uusi ennätys oli tehty rikottavaksi ja rikkojana olisi nimenomaan hän. Ritolallekin hän koetti selittää, että loukkaantuneen jalan vuoksi ei kohtaamisesta nyt tullut mitään.⁹

Paavo Nurmikaan ei enää halunnut piilotella todellisia kykyjään. Nurmi osoitti hurjan kuntonsa kokeilemalla olympiakisojen ohjelman mukaisesti ensin 1500 metriä ja sitten perään vain 45 minuutin jälkeen 5000 metriä. Tuloksena oli molemmilta matkoilta maailmanennätykset. Juoksujen aikana sää oli erinomainen ja Eläintarhan rata toisin kuin kevään karsinnoissa hyvässä kunnossa. Ville Ritola ja Paavo Nurmi jatkoivat toistensa välttelyä, sillä Ritola ei ollut mukana näissä Helsingissä 19. päivä kesäkuuta pidetyissä kisoissa.¹⁰ Myöhemmin hän tokaisi, että nämä olivat Nurmen omat karsintakilpailut: *"Ja tiätenkin se peri niistä rahaa."*¹¹

Ylimääräistä kitkaa Nurmen ja Ritolan välisiin suhteisiin kasvatti edelleen Pariisin olympialaiset. Ensimmäiseksi ohjel-

Ossi Viita
Olivatko Paavo
Nurmi ja Ville
Ritola ystäviä vai
vihamiehiä?

massa oli 10 000 metrin juoksu. Kahden suuren, Paavo Nurmen ja Ville Ritolan, kohtaaminen ei vieläkään toteutunut. Nurmen osanoton epävarmuus oli tullut esiin jo olympiavalinnoissa 19. kesäkuuta, kun poikkeuksellisesti 10 000 metrille oli nimetty neljän juoksijan sijasta viisi: Nurmen ja Ritolan lisäksi Sipilä, Berg ja Rastas. Yhden oli jätävä sivuun. Neljä päivää ennen kisaa valmentaja Jaakko Mikkola arveli, että 'mahdollisesti' Nurmi ei osallistu 10 000 metrin matkalle.¹²

Suomen joukkueenjohto sai 'yleisen edun nimissä' vastahakoisen Nurmen luopumaan matkasta. Tämä tapahtui vain kaksi päivää ennen kilpailua, vaikka jo ennen kisoja Suomen joukkueen apulaisjohtaja ja yleisurheilujoukkueen toinen johtaja, Yrjö Salminen kirjoitti, että Nurmen ja Ritolan keskinäinen välienselvittely kuluttaisi liikaa heidän voimavarojaan heti ensimmäisenä kilpailupäivänä. Näin Nurmen 1500 metrin voitto vaarantuisi, kun hän menettäisi herkkyyttään. Salmisen roolia ei aikaisemmissa tutkimuksissa juuri ole pohdittu. Juuri hänhän oli yksi niistä, joka Yhdysvaltain vuotenaan värväsi Ritolan harjoittelemaan Suomeen, Tampereen Pyrintöön, ja järjesti Salmisen nahkatehtaalta työpaikan. Ritolan tukijana Salminen siis kannatti jo joukkueen lähtiessä kisoihin, että Nurmi jättää 10 000 metriä väliin. Nurmea tämä harmitti, sillä Paavon käsityksen mukaan hänelle oli jo aikaisemmin luvattu paikka 10 000 metrille. Hänen vastahakoisuuttaan totella poisjääntikehoituksia osoitti se, että hän lähti kiukuspäissään olympiakisojen harjoituskentälle ja juoksi yksinään 25 kierrosta. Huhujen mukaan vauhti oli niin rankkaa, että peninkulma sujui alle puolen tunnin. Nurmi itse on myöhemmin todennut, että harjoituskentällä juostu matka ei ollut täysi 10 000 metriä.¹³ Toisaalta voi kohtuuden nimissä todeta vielä sen, että Nurmi pelasi itsensä ulos peninkulman matkalta jo toukokuussa, kun hän ei osallistunut 10 000 metrin karsintaan.

Salmisen lisäksi Suomen yleisurheilujoukkueen valmentajan Jaakko Mikkolan arvovalta painoi varmasti siinä, että Nurmi saatiin 10 000 metriltä sivuun. Mikkolahan oli toiminut jo Antwerpenin kisoissa valmentajana. Ville Ritola oli tullut hänelle tutuksi Yhdysvalloissa, kun hän oli toiminut Harvardin yliopiston valmentajana. Kun lisäksi Mikkolalla ei ollut kovin maireaa käsitystä Nurmesta, oli hän enemmän kuin

halukas siirtämään Suuren Paavon hyllylle peninkulman kistasta.

Tämä Mikkolan käsitys Nurmesta tulee selvästi esiin valmentajan kirjeenvaihdosta Yhdysvaltoihin. Kirjeenvaihto kävi vilkkaana Mikkolan Suomeen tulon jälkeenkin, sillä hän halusi tietoja amerikkansuomalaisista ja yhdysvaltalaisista urheilijoista. Erityisesti uutiset amerikkalaisesta Joie Raysta kiinnostivat. Mikkola vastasi New Yorkin Suomen konsulaatista lähetettyyn, varakonsuli Edvin Lundströmin kirjeeseen:

*"Meikäläisiä ei Rayn suuret sanat vähääkään peloita eikä myöskään viimevuotista Nurmea, mutta tämänvuotisesta en oikeen osaa sanoa sitä enkä tätä, sillä tulokset ovat menneet niin vahvasti Paavo paran päähän. Siitä olen jotenkin varma, että ei ainakaan Ray tule 1500 m voittamaan ja sehän on pääasia omaa nokkaamme silmällä pitäen. Minkä enemmän USA menettää ensisijoja, sen parempi se on meille. 'Mää otan viis kultamitalii', sanoo Paavo, mutta ei ne vielä ole laatikossa ja kuka tietää miten siinä käy? On siinä leikissä Ritolan Villelläkin jotain sanottavaa."*¹⁴

Vaikka Antero Raevuori ottikin Nurmi-kirjassaan tätä 10 000 metrin edustuskiistaa käsitellessään kaunokirjallisia vapauksia, huomautti hän järkeenkäyvästi, että Nurmi saattoi itsekkin ymmärtää, miten viisasta olisi vapaaehtoisesti luopua 10 000 metriltä. Keväällä loukkaantunut polvi ei Paavo enää kiusannut, mutta Urheilupuistossa kesäkuun alussa vioittunut nilkka vaivasi yhä ja sai hänen olonsa epävarmaksi. Vammasta eivät muut tienneet. Näin Nurmi ehkä olisi ilman urheilujohtajien painostustakin luopunut peninkulman matkasta, koska hänelle oli tärkeämpää voittaa samana iltana 1500 ja 5000 metriä. Mutta kun hän luopui avausmatkasta pitkin hampain, sai hän korvaukseksi jo lähes varman voiton 5000 metriltä. Suomalaiset, siis lähinnä Ville Ritola, eivät hänen voittoaan asettaisi uhanalaiseksi.¹⁵ Nurmi siis mitä ilmeisimmin taktikoi myös juoksuratojen ulkopuolella kylmäverisesti. Hän jätti Ritolalle 10 000 metrin voiton, mutta ei ilmaiseksi. Villen täytyi vastavuoroisesti antaa Paavon voittoa 5000 metriä.

Suomalaiset urheilujohtajat kykenivät selittämään Paavon poissaolon peninkulmalta sillä, että häntä säästettiin muihin

Ossi Viita
Olivatko Paavo
Nurmi ja Ville
Ritola ystäviä vai
vihamiehiä?

kilpailuihin. Sitä ei tietenkään voitu kertoa, että samalla hänelle luvattiin voitto 5000 metriltä. Suomalaiset kestävyysjuoksijat olivat Pariisin olympiakisavuonna niin ylivoimaisia, että mitalit voitiin jakaa etukäteen. Tällaista valtaa ei urheilujohdon ykkösketju, olympiajoukkueen johtaja Akseli Ek, SVUL:n urheilujaoston puheenjohtaja ja yleisurheilun joukkueen johtaja Väinö Teivaala ja varajohtaja Yrjö Salminen voineet olla käyttämättä. Johto nosti kansakunnan edun yksilöiden edelle. Pääasia oli, että Suomi voitti. Olisi ollut hämmästyttävää, jos urheilujohtajat eivät olisi käyttäneet Suomen ylivoimaa taktikointiin, jolla varmistettiin kultaiset mitalit kaikilta matkoilta 1500 metriltä maratoniin.

Olympiakisojen jälkeen Nurmi ja Ritola kohtasivat kahdesti: Turussa ja Tampereella. Turun kisa oli miesten ensimmäinen kohtaaminen Pariisin olympialaisten jälkeen ja ensimmäinen Suomessa. Siksi se herätti runsaasti huomiota. Jopa maailmanennätyksen rikkoutumista ennusteltiin. Ritolan omat tuntemukset olivat aika epätoivoiset. Ville kertoi pukukopissa suoraan sanomalehtimiehille, että hän on ollut koko viikon hermostunut siitä, mitä kansa sanoo, kun hän jää niin paljon Nurmesta. Ville tunsikin itsekkin kuntonsa heikentyneen. Epävarmuutta ja ahdistusta lisäsi se, että Ritola tiesi Nurmen kuntokäyrän kääntyneen aivan päinvastaiseen suuntaan: Paavo oli ehkä jopa kovemmassa kunnossa kuin olympiakisojen aikaan. Hänellä oli kova halu näyttää suomalaisille paremmuutensa varsinkin 10 000 metrillä, mitä matkaa hän ei Pariisissa juossut. Ensin Nurmi osoitti olevansa kestävämpi juoksemalla Kuopiossa elokuun viimeisenä päivänä peninkulman 30.06,2:een, mikä tiesi yli viidentoista sekunnin parannusta verrattuna Ritolan Pariisissa juoksemaan ME-aikaan. Seuraavaksi Nurmi himoitsi Ritolan voittamista, eikä reilu pohjalainen asettunut poikkiteloin, kuten Turun mies keväällä. Ville oli valmis kohtaamaan Paavon ensin 5000 ja sitten 10 000 metrillä. Ritola ei välittänyt, vaikka hän tiesi olevansa rapakunnossa verrattuna kilpakumppaniinsa. Yleisöä ahtautui Turun Urheilupuistoon noin 15 000. Ritola oli perjantaina juossut Viipurissa 5000 metriä kohtuulliseen aikaan 15.07, päästellyt lauantaina vielä 3000 metriä 8.47:ään ja matkustanut yötä myöten junassa. Hän porhalsi miltei suoraan asemalta kentälle, joten lähtökohdat kisalle eivät olleet parhaat mah-

Ossi Viita

Olivatko Paavo
Nurmi ja Ville
Ritola ystäviä vai
vihamiehiä?

dolliset. Silti Ville aloitti ennakkoluulottomasti johtaen ensimmäiset kolme kilometriä. Vauhti nousi raisuksi: ensimmäinen 400 metriä 64.5, 800 metriä 2.14 ja ensimmäinen kilometri 2.50, jonka jälkeen tahti hidastui. Nurmi lähti omille teilleen kolmen kilometrin jälkeen ja oli lopussa voimakkaampi voittaen viidellätoista sekunnilla, 14.43. Villen loppuaika painui päälle viidentoista minuutin, 15.03,8. Tappiosta huolimatta Ritola oli helpottunut. Mitään pelkäämiään ivahuutoja ei kuulunut. Yleisö osoitti hänelle yhtä sydämellisesti suosiota kuin oman kaupungin Paavolle.¹⁶

Suomessa Ville Ritola ei välittänyt tappioistaan Nurmelle ja siitä, miten niiden jälkeen hänet unohdettiin syrjemmälle. Näitä häviöitä ja olympiakisojen juoksujärjestelyjä enemmän Nurmen ja Ritolan suhteita painoi heidän kilpailunsa Yhdysvalloissa. Ritola ei voinut suhtautua välinpitämättömästi siihen, miten erilailla hänet ja Nurmi otettiin olympiakisojen jälkeen vastaan New Yorkissa.

Vastaanottojuhlat Villelle ja muille amerikansuomalaisten olympiakisoihin lähettämille urheilijoille pidettiin 22. loka-kuuta 1924 Raittiusseura Tähten tiloissa. Paikalla olivat olympiasankareista vain Ville Ritola ja painija Eino Leino. Painija Jaakko Fränti, kiekonheittäjä Armas Taipale ja ampuja Jean Theslöf olivat estyneitä. Innostus nousi luonnollisesti kattoon, kun Ville ja Eino ilmestyivät näkyviin, mutta Suurta Paavoja jo odotettiin kuin Messiasta ikään. Illan päätteeksi kerättiin jopa kolehti Paavo Nurmen vastaanottojuhlia varten, kun hän joulukuussa saapuisi Yhdysvaltoihin.¹⁷

Nurmi otettiin vastaan joulukuun 17. päivä samoissa tiloissa. Paikalle ahtautui noin viisisataa amerikansuomalaista. Kun yleisölle ilmoitettiin, että tilaisuus on järjestetty Paavo Nurmen kunniaksi, aloitti yleisö noin neljä minuuttia kestäneen taputuksen. Paavo itse istui salin takaosassa. Lopulta hänet saatiin nousemaan ylös. Paavo kumarsi ja istui takaisin paikalleen ihmisten mylviessä ympärillä. Illan aikana sadat amerikansuomalaiset puristivat Paavon kättä, kunnes hän huomaamattomasti poistui paikalta.¹⁸

Ritolan ja Nurmen kyräilevät välit tulivat heti sisäratakier tueen alussa esille. Ritola aikoi osallistua alkuperäisen suunnitelmansa mukaan sekä mailille että 5000 metrille. Epävarmuutta ja hermoilua osoitti se, että muutamaa päivää ennen

Ossi Viita
Olivatko Paavo
Nurmi ja Ville
Ritola ystäviä vai
vihamiehiä?

kisoja Ville luopui lyhyemmästä matkasta. Lehtikirjoituksissa haluttiin kuitenkin uskoa hänen tällä varmistavan, että hän kykenee Nurmen 'skalpeeraamaan' 5000 metrillä. Hänen tiedettiin harjoitelleen ahkerasti sisäradalla. Ville halusi kovasti näyttää voimansa, kun hän oli selvästi jäänyt kotikaupungissaankin Suuren Paavon varjoon. Nyt, kisojen aattopäivinä, tuotiin kuusinkertaista olympiamitalistiakin vähän esiin. Osa jopa uskoi Villen mahdollisuuksiin, ja kun nämä kaksi suomalaista kestävyysjuoksusankaria olivat sattuneet yhtäaikaan harjoittelemaan 71. rykmentin maneesissa, olivat lehtimiehet seuranneet silmä kovana mestareiden kohtaamista. Toimittajat totesivat, miten kaksi suurjuoksijaa oli pukeutunut vastakkaisilla puolilla rakennusta, eivätkä tavatessaan olleet 'erityisen sydämellisesti toisiaan tervehtineet'.¹⁹

Tämän kuvauksen perusteella olisi kuitenkin liian yksioikoista ja helppoa väittää, että Ville ja Paavo olivat tuolloin riidoissa. Lehdistö halusi luoda heidän kohtaamisensa ympärille vain lisää draaman aineksia. Mitään ylimpiä ystäviä he eivät kovina kilpailukumppaneina tuolloin keskenään olleet, mutta välirikkoa ei heidän välille myöskään ollut syntynyt. Talven ja kevään 1925 aikana he matkustelivat kilpailupaikalta toiselle hyvin pitkälti yhdessä. Nurmikaan ei tunnetusti ollut mikään suupaltti, joten 'vähemmän sydämellinen tervehdys' oli ilmeisesti lyhyt hyvän päivän murahdus ja pään nyökkäys, mikä varsinkin amerikkalaisista tuntui varmaan oudolta.

Kahden suuren ensimmäinen kohtaaminen tapahtui siis Madison Square Gardenissa loppiaisenä, tammikuun kuudes päivä 1925. Rata oli 146 metriä pitkä ja puualustainen. Nurmella ei tällaisesta radasta ollut lainkaan kilpailukokemusta. Ritola oli sen sijaan jo tottunut sisäratajuoksija. Yleisöä hemmoteltiin Pariisin tapaisella näytöksellä: Nurmi avasi Amerikan kiertueensa juoksemalla mailin ja 5000 metriä kahden tunnin välein. Madison Square Garden oli luonnollisesti kuin lyötynä täynnä, loppuunmyyty, noin 12000 katsojaa, vaikka pääsylippujen hinnat oli korotettu kolminkertaisiksi. Kilpailut alkoivat juhlallisesti. Soittokunta soitti Yhdysvaltain kansallishymnin ja Porilaisten marssin. Ensin Nurmi voitti Joie Rayn ja sitten vastaan asettui Ville Ritola. Ritola johti 5000 metrin kilpailua lähes koko matkan. Parisataa metriä ennen maalia Nurmi kuitenkin jätti hänet ja viimeisen kierroksen alkaessa

Ville Ritola (3. vasemmalta) ja Paavo Nurmi vastaanottajineen Bostonin asemalla vuonna 1925. (Kuva: Suomen Urheilumuseon kokoelmat)

eroa oli noin viisitoista metriä. Ritola oli vielä keskenkuntoinen ja hävisi. Nurmen voittoajaksi kellotettiin 14.44,6 ja Ritolan kohdalla kellot pysähtyivät 14.48:aan. Matkan aikana mitattiin muitakin väliaikoja. Nurmi jäi Villen vuonna 1923 juoksemasta kolmen mailin ennätyksestä, 14.15,8, kolme sekuntia. Nurmen ja Ritolan väleistä lehdet antoivat jälleen totutun kuvan. Ennen kilpailua he pysyttelivät omissa oloissaan, lähtöviivalla Ritola tulkasi lähettäjän ohjeet Paavolle – muuta ei puhuttu – ja kilpailun jälkeen he eivät paikalla olleiden sanomalehtimiesten mukaan edes kätelleet.²⁰

Kun Ritola hävisi myös seuraavan kilpailun, tappiot ajoivat hänet nurkkaan. Ei ollut mukavaa hävitä tutuissa oloissa, kotikaupungissa, satojen ystävien ja urheilutovereiden edessä Paavo Nurmelle. Amerikansuomalaiset ja jenkit tulisivat seuraamaan lehdistä herkeämättä Nurmen turneeta eikä Ville halunnut jäädä Paavon varjoon ilman taistelua. Taktiikkaa piti vaihtaa. Ville alkoi kilpailla eri matkoilla kuin Paavo. Työnjaoksi tuli, että Ritola hoiteli nimiinsä pitempien matkojen maailmanennätykset ja Nurmi lyhyempien. Ville oli valmis kohtaamaan kilpakumppaninsa vasta, kun kunto olisi siihen riittävän kova. Nurmen ja Ritolan keskinäinen taistelu jatkui, mutta aika omalaatuisena. Sankarit juoksivat kyllä samojakin

Ossi Viita
Olivatko Paavo
Nurmi ja Ville
Ritola ystäviä vai
vihamiehiä?

matkoja, mutta he eivät asettuneet samana iltana vierekkäin lähtöviivalle. Sen sijaan he seurasivat, miten toinen juoksi ja keskittyivät rikkomaan ajan heti seuraavassa kilpailussa.

Kun Nurmi keväällä 1925 palasi takaisin Suomeen, viilenivät hieman kuumentuneet välit. Uudelleen yhteyteen nämä kaksi suurjuoksijaa pääsivät, kun Ritola saapui harjoittelemaan Amsterdamin olympialaisia varten Suomeen joulukuun 22. päivä 1927. Turun satamassa häntä oli vastassa SVUL:n Turun piirin edustajana pankinjohtaja Mauno Mäki, olympiavalmentaja Hugo Lahtinen, Paavo Nurmi ja eräitä sanomalehtimiehiä heidän joukossaan Sulo Kolkka. Ritolan ja Nurmen kaikesta huolimatta toimivia keskusteluvälejä osoitti se, että kaksi Suomen parhaita kestävyysjuoksijaa aloitti heti kahviaamiaisella lehtimiesten vilkkaaksi luonnehtiman keskustelun.²¹

Ville aloitti kilpailukautensa vasta toukokuun lopussa Porvoon urheilukentän vihkiäiskilpailuissa 5000 metrillä. Hän oli matkannut kisoihin yhdessä seuratoverinsa Lauri Kauppinen kanssa. Molemmat yllättyivät, kun vastassa oli heti Paavo Nurmi, vaikka hän ei ollut kisoihin ilmoittautunut. Nurmi tuli paikalle, kun hän oli saanut kuulla, että Ritola mence Porvooseen kilpailemaan. 1970-luvulla Kauppinen ja Ritola muistelivat, miten siinä meinasi pasmat mennä sekaisin, kun he näkivät Nurmen tulevan urheilukentälle istuessaan kentän laidalla olevassa ulkovovessassa. Siinä he tiirailivat housut kintuissa vesan seinän raoista, miten Paavo alkoi verryttelynsä.²²

Juoksusta tuli pieni farssi, kun kumpikaan ei halunnut paljastaa todellista kuntoaan. Kun Ritola ja Nurmi käyttäilivät toisiaan, nuori, 19-vuotias Lauri Lehtinen huomasi yllättäen johtavansa juoksua. Vasta 1400 metrin kohdalla Ritola siirtyi kärkeen. Kun Nurmikin ohitti Lehtisen, taivalsi kaksikko loppumatkan yhdessä. Ritola juoksi tasaista vauhtia. Yleisö odotti kovaa loppukiritaistelua, mutta sitä ei syntynyt. Nurmi kiristi loppusuoralle tullessa vain sen verran, että pääsi rinnalle, eikä Ritolakaan kehittänyt mitään loppuvetoa. Tasaväkisessä sopujuoksussa molemmille kellotettiin sama, keskinkertainen aika 15.36,1. Maalituomarit saivat Villen voittajaksi. Loppuaikaa heikensi huonokuntoinen rata ja kolea ilma,²³ mutta ennen kaikkea se, että Nurmi ja Ritola eivät halunneet paljastaa toisilleen todellista kuntoaan.

Ossi Viita

Olivatko Paavo Nurmi ja Ville Ritola ystäviä vai vihamiehiä?

Amerikan 'karpenteri' oli maaliin tultuaan aikamoisen vihainen tällaisesta teatteriesityksestä. Kilpailun jälkeen Ritola ja Kauppinen menivät vierailulle porvoolaisen kestävyysjuoksijan Heikki Liimataisen luo, jossa Ville tokaisi Amsterdamia jo pohtien: *"Menköhön kymppi miten menöö, mutta viistonnia juastahan."*²⁴ Näin syntyi ylimääräinen latinki tulevaan olympiajuoksuun. Kun Ritola sitten yllättäen voitti Nurmen Amsterdamin 5000 metrillä, oli Ville voitosta niin tohkeis-
saan, että oli maalissa todennut: *"Voitin sen pirun."*²⁵

Urheilu-uran jälkeen, työntäyteisinä vuosina Ville Ritolan yhteydet kotimaahan jäivät melkoisen vähäisiksi. Aktiiviuran jälkeenkin urheilu näytti ensin olevan edelleen se, mikä yhdisti Villen Suomeen. Muiden urheilusta kiinnostuneiden amerikkansuomalaisten tavoin Ritola oli innokkaasti mukana Helsingin olympiahuumassa keräten rahaa. Lopulta kisat enemmän erottivat kuin yhdistivät häntä kotimaahan. Kolmesta suomalaisesta kestävyysjuoksusankarista ainoastaan kaksi oli esillä vuoden 1952 Helsingin olympialaisten avajaisissa. Paavo Nurmi, 55-vuotta, syytti olympian ikuisen liekin tulimaljaan kentällä, jonka jälkeen Nurmi antoi soihdun toiselle elävälle legendalle, 63-vuotiaalle Hannes Kolehmaiselle. Hannes nousi ylös torniin sytyttäen sen huipulla olevan tulimaljan.²⁶

Olympialaisia järjestävä Rangellin toimikunta oli laittanut Ritolan nimen kunniavierasnimilistaan. Kutsukirjekin lähti New Yorkiin. Kopiota kirjeestä ei valitettavasti ole säilynyt eikä arkistossa ole myöskään Ritolan vastausta.²⁷ Järjestelytoimikunta nimesi siis Ritolan kunniavieraaksi, mutta Kolehmais-
sen ja Nurmen tapaista näkyvää roolia ei amerikkansuomalaiselle oltu kaavailtu. Ritola ei katsonut olevan aihetta vierailla Suomessa ja näin kestävyysjuoksumme kolmatta sankaria ei paikalla nähty. Tuskin monikaan vaatimatonta, itsestään vähän melua pitänyttä amerikkansuomalaista työläistä huomasi kaivata Paavon ja Hanneksen noustessa koko avajaisten huomion keskipisteiksi. Olympiaristi Ritolalle sentään myönnettiin.²⁸

Suuren huomion sijasta kirvesmiehenä taalansa ansainnut Ritola tyytyi kisojen aikana korjaamaan New Yorkin Grand Centralin rautatiesiltaa Harlemissa. Urakka oli laaja ja työtä riitti useiksi vuosiksi. Joki oli sillan kohdalta leveä. Sen molemmille puolille rakennettiin perustukset. Ville teki betoni-

Ossi Viita
Olivatko Paavo
Nurmi ja Ville
Ritola ystäviä vai
vihamiehiä?

suojia, kehyksiä, laudasta.²⁹ Hyvä työmaa oli käytännössä syynä siihen, miksi Ritola ei Helsingin olympiakisoihin matkustanut.³⁰ Mitään suurta roolia kisojen avajaisissa Ville ei olisi halunnut itselleen vaatia, mutta varmasti hän totesi sen, miten suuresti Suomessa nostettiin Nurmea ja Kolehmaista verraten tätä omaan rooliinsa kunniavieraana.

Ritolalle tämä sivuun jääminen ei ollut mitään uutta. Samalla tavoin hänet oli varsin tylästi sivuutettu jo silloin, kun Paavo Nurmi ja Taisto Mäki näytösjuoksullaan New Yorkissa ja muualla Yhdysvalloissa hankkivat talvella 1940 Suomelle huomiota ja avustusta noin kaksi miljoonaa markkaa.

*"Minä olen vain tällainen tavallinen työmies. Ei sitä ole ehtinyt eikä jaksanut muita ajatella. Olin minä katsomassa sielä, kun Nurmi ja Mäki juoksivat New Yorkissa, mutta ei sieltä katsomosta käsin heitä päässyt tapaamaan, eikä kukaan kutsunutkaan."*³¹

Osoituksena Villen suhtautumisesta olympiajuoksuihinsa oli myös hänen kommenttinsa 1950-luvun alussa, kun häneltä kysyttiin, mikä oli ollut hänen urheilu-uransa kovin kilpailu ja kuka oli ollut ankarin kilpakumppani:

*"Juoksu-urani alussa täällä käydyt katujuoksut ottivat kaikkein lujimmille, kun usein varsin valmistumattominakin ja harjoittelematta lähdettiin kilpailuun, eikä siihen aikaan kiinnitetty tarpeeksi huomiota ruokajärjestelmään vaan syötiin melkein aina liikaa ja niin ollen tuppasi olemaan ylipainoa, mikä juostessa tietysti oli taakaksi. Ankarimmat kampailuni olen käynyt jenkki Joie Rayn kanssa."*³²

Vähitellen Ville Ritolaakin alettiin muistaa Suomessa. Kun kestävyysjuoksumme ei ollut menestynyt arvokisoissa vuosikymmeniin, siirrettiin katse historiaan. Useimmiten ennen arvokisoja tai niiden jälkeen toimittajat kolkuttivat Bronxissa asuvien Ritoloiden ovea. Poikkeuksetta Ville teki heihin myönteisen vaikutuksen. Ensimmäisenä toimittajana Ritolasta teki sanomalehteen haastattelun *Hufvudstadsbladetin* Stig Häggblom. Juttunsa Häggblom myi lopulta *Turun Sanomille*. Hän muistelee, miten hän pitkän etsiskelyn jälkeen löysi Rito-

lan Bronxista, eikä vaivannäkö ollut turhaa: *"Ville Ritola oli hienoimpia ihmisiä, joita olen elämäni varrella tavannut."* Tämän ensimmäisen kohtaamisen jälkeen Häggblom ja Ritola tapasivat vuosien mittaan vielä kymmenkunta kertaa.³³ Jutusaan Häggblom totesi, miten Ville elää unohdettuna Bronxissa vaatimattomissa oloissa. Päivän keskustelun jälkeen Häggblom totesi Villen olevan suuri urheilija mutta myös suuri ihminen.³⁴ Kun tarina Ritolasta oli julkaistu *Turun Sanomissa*, sai Häggblom yllättävän puhelinsoiton: *"Tääl on Nurmi. Tar-teisko mun laittaa Villelle rahaa?"* Häggblom oli todennut, että ei välttämättä heti mitään rahaa tarvittu. Rahan sijasta hän piti tärkeämpänä, että kahden suurjuoksijan välille voisi syntyä uusi yhteys, 'inhimillistä kanssakäymistä'.³⁵ Ritola sai tietämättään tukea yllättävältä taholta. Uusi ystävyysden siemen kahden kilpakumppanin välille oli kylvetty.

Vanhoista ystäivistä varsinkin Olli Vääntinen alkoi vahvasti esittää Villelle mahdollisuutta muuttaa takaisin Suomeen. Jouluna 1970 Vääntinen oli käymässä Yhdysvalloissa ja hän vieraili luonnollisesti Ritoloiden luona. Vanha kilpatoveri esitti Ritoloillekin Suomeen muuttoa. Asunto nousi yhdeksi kynnyksysymykseksi. Vääntinen itse asui Paavo Nurmen talossa vuokralaisena. Olli palasi Suomeen, mutta jo muutaman viikon kuluttua hän kirjoitti, että Paavo Nurmi haluaa vuokrata Ritoloillekin kaksion Lauttasaaresta. Nurmi oli tähän heti valmis, vaikka Paavon ja Villen välillä ei vuosikymmeniin ollut syntynyt muuta yhteyttä kuin joulu- ja syntymäpäiväkortit. Asunnon myötä ajatus muuttaa Suomeen kypsyi helposti.³⁶

Suomessa asiat sujuivat vauhdikkaasti. Paavo Nurmi järjesti Lauttasaaren talostaan Ritoloille asunnon, johon hän vielä teetätti remontin. Ville palasi Suomeen, kuten oli aikoinaan 17-vuotiaana mennyt, laivalla, nyt Kungsholmilla 29. touku-kuuta 1971. Lauttasaaren kaksioonsa Ritolat muuttivat kesäkuun kuudes päivä. Nurmi oli Ritoloiden uuden kodin ensimmäinen vieras yhdessä Vääntisten kanssa. Paavo kävi myöhemminkin Villen luona hoitajansa kanssa kuukausittain. Se oli niitä ainoita paikkoja, jossa Nurmi enää vieraili. Pääasias-
sa kaksi vanhaa sankaria puhui Paavon mielialiikkeestä, hänen sairauksistaan, mutta joskus he intoutuivat keskustelemaan urheilustakin.³⁷

Vaikuttaisi todella siltä, että heti muuton myötä Ritola ja

Ossi Viita
Olivatko Paavo
Nurmi ja Ville
Ritola ystäviä vai
vihamiehiä?

Nurmi ystäväystyivät. Tuskin muutoin on selitettävissä, miksi vanhoilla päivillään syrjään vetäytynyt Nurmi niin mielellään Ritoloiden luona vieraili. Ystävyys perustui molemminpuoliseen kunnioitukseen. Välit tulivat lämpimiksi siitäkin huolimatta, että aktiiviaikoina miehet olivat olleet kovimmat mahdolliset kilpailijat.

Paavo Nurmen ansiota oli myös se, että Ville sai valtion ylimääräisen eläkkeen syyskuussa 1972. Ritolaa ennen vastaavanlainen eläke oli myönnetty vain kolmelle urheilijalle: Hannes Kolehmaiselle, Claes Thunbergille ja Tapani Nikulle. Urheilueläke oli vajaat 2500 markkaa kuukaudessa. Tätä ennen Ritola oli saanut kuukaisittain 400 dollaria New Yorkin kirvesmiesten eläkerahastosta. Ritolat pärjäsivät eläkkeiden ansiosta aivan kohtuullisesti, sillä vuokraa asunnostaan he maksoivat kuukaudessa aluksi runsaat 310 markkaa ja myöhemminkin alle 400 markkaa.³⁸

Kun Paavo lokakuun 2. päivä 1973 kuoli, Ville Ritola oli saattelemassa kyynelsilmin vanhan kilpakumppaninsa haudan lepoon. Jo kuolinpäivänä Ville oli mukana laskemassa kukkia Paavo Nurmen patsaalle. Siunaustilaisuudessa hän laski kukkaseppeleen yhdessä muiden olympiavoittajien, Lasse Virenin, Tapio Rautavaaran, Ilmari Salmisen, Harri Larvan ja Toivo Loukolan kanssa.³⁹

Jotakin Ritolan ja Nurmen suhteen urheiluaikaisista ongelmista osoittaa se, että Nurmen kuoleman jälkeen Ville alkoi antaa tästä aikaisempaa suurempia kommentteja yksityisesti tutuilleen. Mieleen nousivat urheilu-uran aikaiset kohtaamiset, jolloin Nurmi oli ollut tyyli. Kylmä tyyli korostui Villen mielestä varsinkin vuoden 1928 olympiakisoissa, kun Ville voitti yllättäen 5000 metrin juoksun.⁴⁰ Myös Nurmen juoksu-uran tuloksia, maailmanennätyksiä, Ville kommentoi välillä ärhäkkäästi: *"Sitä mä vaan ihmettelen, kuinka se Paavo teki mahdottoman huonoja aikoja, vaikka se treenas niin mahdottomasti."*⁴¹

Vaikka Ritolan kommentit Nurmesta hieman kärjistyivät Paavon kuoleman jälkeen, vihamiehiä nämä kaksi suurjuoksijaa eivät kuitenkaan koskaan olleet. Välejä ei urheilu-uran aikanaakaan sävyttänyt viha, vaan kova keskinäinen kilpailu, vaikka sanomalehtimiehet halusivat luoda vielä enemmän jännitettä heidän kilpailuihinsa kuvaamalla heidän välinsä

huonoiksi. Ville alkoi vähitellen myös tottua Paavon puhumattomuuteen, minkä monet, Nurmea vähemmän tuntevat katsoivat ainoastaan kylmäkiskoisuudeksi ja ylpeydeksi. Ritolan ja Nurmen välille ei olisi myöskään heidän vanhoilla päivillään syntynyt ystävyyttä, jos he olisivat urheilu-uransa aikana tulleet jatkuvasti huonosti toimeen keskenään. Ville oli 1970-luvun aikana niitä ainoita henkilöitä, joka ymmärsi Paavaa. Siitä kasvoi heidän ystävyytensä.

Lähdeviitteet

- 1 Katso Ritolan juoksuista esimerkiksi Helsingin Sanomat 22.1.1923; New Yorkin Uutiset 23.1.1923; Peräseinäjoen kunnanarkisto, lehtileikkeet v. 1976, Suomen Urheilulehti, Harri Eljangon kirjoitus: "Mies joka juoksi kuin susi, Ville Ritola"; Sulo Kolikka, Maantieltä maailmanmaineeseen. Kurkistelua suomalaisen kestävyysjuoksun kehitysvaiheisiin. Helsinki 1936, s. 135; Suomen Urheilulehti 19.2.1923.
- 2 Helsingin Sanomat 24.5.1924; Antero Raevuori, Paavo Nurmi, Juoksijain kuningas. Porvoo 1988, s. 98, 102.
- 3 Suomen Urheilun arkisto (SUA), SVUL:n arkisto, valmentaja Jaakko Mikkolalle saapuneet ja Mikkolan lähettämät kirjeet vv. 1923–24. Paavo Nurmen kirje Turusta 12.5.1924; Toivo Kaila, Paavo Nurmi, Elämä, tulokset ja harjoitusmenetelmät. Porvoo 1925, s. 65.
- 4 SUA, SVUL:n arkisto, Jaakko Mikkolalle saapuneet ja Mikkolan lähettämät kirjeet vv. 1923–24, Jaakko Mikkolan kirje Paavo Nurmelle 19.5.1924.
- 5 Vaasa 19.5.1924.
- 6 Paavo Karikko & Mauno Koski, Yksin aikaa vastaan, Paavo Nurmen elämäkerta. Tapio-la 1975, s. 68, 107, 108, 110.
- 7 Suomen Urheilulehti 26.5.1924; Helsingin Sanomat 25.5.1924, 26.5.1924; Aamulehti 25.5.1924, 27.5.1924; Vaasa 26.5.1924; Ilkka 26.5.1924.
- 8 Kolikka 1936, s. 151.
- 9 SUA, yksityishenkilöt, Ville Ritola, Ville Ritolan haastattelu eteläpohjalaisten illassa Lauttasaaren seurakuntasalissa 15.3.1972, haastattelijana khra Voitto Viro.
- 10 Helsingin Sanomat 18.6.1924, 20.6.1924; Ilkka 20.6.1924; Vansa 20.6.1924; Kaila 1925, s. 67–69; Raevuori 1988, s. 108, 110.
- 11 Rauha Koiviston kokoelmat, Ville Ritolan haastattelu Vantaan Keimolassa v. 1971, haastattelijana Lauri Kauppinen.
- 12 Ilkka 20.6.1924; Ilkka 3.7.1924; Vaasa 20.6.1924.
- 13 Karikko & Koski 1975, s. 121; Raevuori 1988, s. 117; Aamulehti 1.7.1924, "Olympialaisten kisojen mahdollisuudet", Yrjö Salmisen kirjoitus. Salminen ennakoii Ritolan ja Nurmen voittavan kestävyysmatkoilla kaikki muut; Aamulehti 6.7.1924; Helsingin Sanomat 6.7.1924. Akseli Ek toimi Pariisin olympiakisoissa koko Suomen joukkueen ylijohtajana. Luutnantti V. Teivaala ja insinööri Salminen olivat valmennusvaliokunnan valitsemia yleisurheilujoukkueen johtajia, Katso SUA, SVUL:n arkisto, Kertomus Suomen Voimistelu- ja Urheiluliiton toiminnasta v. 1924.
- 14 SUA, SVUL:n arkisto, Valmentaja Jaakko Mikkolalle saapuneet ja Mikkolan lähettämät kirjeet vv. 1923–24, kirje E. Lundströmille New Yorkiin 11.4.1924.
- 15 Kaila 1925, s. 67; Raevuori 1988, s. 113–114.
- 16 SUA, SUL:n arkisto, ennätysluettelo lajeittain; Helsingin Sanomat 13.–16.9.1924; Aamulehti 14.9.1924, 16.9.1924; Ilkka 14.9.1924; Suomen Urheilulehti 15.9.1924.
- 17 New Yorkin Uutiset 23.10.1924; 25.10.1924.
- 18 New Yorkin Uutiset 16.12.1924; 20.12.1924.
- 19 New Yorkin Uutiset 6.1.1925.
- 20 SUA, Yksityishenkilöt, Paavo Nurmi, Marie S. Halosen keräämät lehtileikkeet Paavo Nurmen Yhdysvaltain turneesta vuonna 1925; New Yorkin Uutiset 18.12.1924; Päivälehti, Duluth, Minn., 30.12.1924, 7.1.1925; Suomen Urheilulehti 8.1.1925; Kaila 1925, s. 95; Raevuori 1988, s. 148, 150.
- 21 New Yorkin Uutiset 1.12.1927; 12.1.1928; Uusi-Suomi 23.12.1927; Ilkka 24.12.1927, 28.12.1927; SUA, SVUL:n arkisto, olympiavalmennuskomitean asiakirjat vv. 1927–28, valmentaja Hugo Lahtisen toimintakertomus joulukuulta 1927.

Ossi Viita

Olivatko Paavo
Nurmi ja Ville
Ritola ystäviä vai
vihamiehiä?

- 22 Rauha Koiviston kokoelmat, Ville Ritolan haastattelu v. 1971 Vantaalla, haastattelijana Lauri Kauppinen.
- 23 Helsingin Sanomat 1.6.1928; Ilkka 1.6.1928; Suomen Urheilulehti 1.6.1928; Kolkka 1936, s. 232-233; Ville Ritola, Pantiin Ritolaksi, toimittanut Jouko Lehtonen, Tapiola 1974, s. 107; Karikko & Koski 1975, s. 171-172.
- 24 Rauha Koiviston kokoelmat, Lauri Kauppinen muistelee v. 1971 Ritolan haastattelu-nauhalla.
- 25 Peräseinäjoen kunnanarkisto, lehtileikkeet, Ilta-Sanomat 14.5.1982, Harri Eljangan kirjoitus: "Voitin sen pirun".
- 26 Sulo Kolkka & Helge Nygrén, Paavo Nurmi. Helsinki 1974, s. 91.
- 27 Helsingin kaupungin arkisto, Helsingin vuoden 1952 olympiakisojen arkisto.
- 28 Peräseinäjoen kunnanarkisto, kirjoitelmat, Arvo Aallaksen käsikirjoitus Suomen Invalidin Jouluun.
- 29 Ritola 1974, s. 147.
- 30 Ritola 1974, s. 146.
- 31 Jaakko Pirilän (Peräseinäjoki) kokoelmat, lehtileikkeet, Ilkka 22.7.1970; Martti Saarisen (Peräseinäjoki) kokoelmat; juoksija n:o 8, v. 1989, Matti Hannuksen kirjoitus: "50 vuotta ensimmäisestä 30 minuutin alituksesta, Haamuraja murtui Taisto Mäen piikkarien alla".
- 32 Antti Rantamaa, Olympiavoittajien testamentti. Kahdenkymmenkuuden suomalaisen olympiavoittajan harjoitusneuvoja ja elämänohjeita nuorisolle. Toimittanut Antti J. Rantamaa, 1954, s. 93-94.
- 33 Jaakko Pirilän kokoelmat, lehtileikkeet Turun Sanomat 5.4.1960, Stig Häggblomin kirjoitus: "Olympiasankari Ville Ritola elää unohtettuna New Yorkissa, Suuri urheilija myös suuri ihminen"; Stig Häggblomin kirje tekijälle Quincy MA. USA 10.12.1996.
- 34 Jaakko Pirilän kokoelmat, Lehtileikkeet, Turun Sanomat 5.4.1960, Stig Häggblomin kirjoitus: "Olympiasankari Ville Ritola elää unohtettuna New Yorkissa, Suuri urheilija myös suuri ihminen"; Stig Häggblomin kokoelmat, Häggblomin kirjoitus: "Peräseinäjoen Susi".
- 35 Stig Häggblomin kokoelmat, Häggblomin kirjoitus: "Peräseinäjoen Susi".
- 36 Peräseinäjoen kunnanarkisto, lehtileikkeet Suomen Urheiluviesti n:o 3 1971, Lauri Kul-tin kirjoitus: "Ritolan Ville ryöstettiin valloissa"; Apu 1971, n:o 27, "Peräseinäjoen Susi Ville Ritola ja vaimonsa Lisa tekevät pesää Lauttasaareen"; Ritola 1974, s. 10; SUA, yksityishenkilöt, Paavo Nurmi, Rva Lisa Ritolan haastattelu Helsingin Lauttasaaressa 22.2.1985.
- 37 Esko ja Tuula Lahden kokoelmat, Ritoloiden vieraskirja; Ritola 1974, s. 10, 12, 177-178; Karikko & Koski 1975, s. 304; Raevuori 1988, s. 327; Peräseinäjoen kunnanarkisto, leh-det, Apu 1971, n:o 27, "On ihmeen hyvä kotiin tulla taas"; New Yorkin Uutiset 4.6.1971.
- 38 Ritola 1974, s. 180-181; Karikko & Koski 1975, s. 304; Peräseinäjoen kunnanarkisto, lehtileikkeet, New Yorkin Uutiset; "Ritola sai eläkkeen"; Siirtolaisuusinstituutin Pohjan-maan aluekeskuksen kokoelmat, Olavi Ritolan haastattelu 10.11.1995, haastattelijana Outi Liedes.
- 39 Karikko & Koski 1975, s. 332-334; Peräseinäjoen kunnanarkisto, Lehdet, Valitut Palat, Erkki Poikosen kirjoitus: "Ystävänä Ville Ritola"; Helsingin Sanomat 3.10.1973.
- 40 Siirtolaisuusinstituutin Pohjanmaan aluekeskuksen kokoelmat, Eino Laakson haastatte-lu Tampereella 6.8.1996, haastattelija Ossi Viita.
- 41 Martti Saarisen kokoelmat, kansio n:o 6, lehtileike Juoksija -lehestä, Tapani Pekkolän kirjoitus: "Annat vain kaiken".

Ossi Viita

Olivatko Paavo
Nurmi ja Ville
Ritola ystäviä vai
vihamiehiä?